

Copyright & Creative Commons:

The copyright of articles published in the *Journal of Criminal Law and Criminology Studies* remains with the author(s). This journal is published as an open access publication, and all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0). This license permits use, redistribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited and the use is non-commercial in nature. For more information, please refer to the journal's *Open Access Policy* page.

Comparative Study of the Statute of Limitations for Complaints across Various Legal Systems and Drawing Insights for the Iranian Law

Soran Moradi ^{*1}, Sadegh Montazeri Nejad ²

S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

Abstract

The statute of limitations for complaints, with roots in foreign legal systems, has a short history in Iranian law. The legal element of this institution faces defects that have engendered serious setbacks in its implementation in Iranian courts. A comparative study of this institution can be effective in eliminating these defects. This research, utilizing a descriptive-analytical method and comparative approach, examines the legal systems of England (from the common law system), Germany and Switzerland (from the civil law system), and Qatar, Egypt and Iraq (from the Islamic legal system) in this regard. The research is library-based and relies heavily on direct reference to legal texts and official portals of legislative institutions of these countries. The applied objective of this research is to identify the strengths of the legal systems under study and answer the question of whether they can be used to resolve ambiguities in the legal element of this institution in Iran. The research findings indicate that adopting from the laws of the studied countries in the following cases can be helpful in completing and strengthening Iran's law: clarifying the concept of knowledge and how to verify it, as well as adding the necessity of the victim's knowledge of the perpetrator's identity, in addition to knowledge of the crime occurrence for starting the limitation period; determining separate limitation periods for crimes according to their type, nature and consequences; providing for a follow-up period for the complaint, in

Publisher:
Shahr-e- Danesh
Research and Study
Institute of Law

Article Type:
Original Research

DOI:
10.22034/jclc.2025.450191.1991

Received:
30 March 2024

Accepted:
04 January 2025

Published:
6 September 2025

1. *Corresponding Author: PhD Candidate in Criminal Law and Criminology, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran; Email: moradi.soran@hotmail.com
2. Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Humanities, Payame Noor University, South Tehran Branch, Tehran, Iran. Email: s.temis@yahoo.com

addition to the filing period, transferring the statute of limitations for complaints from the limitation period section to the procedural timelines section and explicitly determining the law of the crime occurrence time as the governing law for determining the complaint filing period; using the phrase "person who has the right to complain" instead of "victim of the crime" and starting the complaint filing period for heirs from the time of knowledge of the crime occurrence or the demise of the deceased, whichever occurs later.

Keywords: Statute of Limitations, Doctrine of Laches, Knowledge of Crime Occurrence, Limitation Period for Complaints, Compoundable Crimes.

Excerpted from the M.A. thesis entitled: "Study Limitation of Complaint in The Iranian Legal System by Glancing on Reducing the Ta'ziri Imprisonment Punishment Act", Master's degree, Payam Noor University, South Tehran Branch, Tehran, Iran.

Funding: The author(s) received no financial support (funding, Grants and sponsorship) for the research, authorship, and/ or publication of this article.

Soran Moradi: Conceptualization, Methodology, Software, Validation, Formal analysis, Investigation, Resources, Data Curation, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing, Visualization, Supervision, Project administration.
Sadegh Montazeri Nejad: Methodology, Supervision.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Moradi, Soran, Sadegh Montazeri Nejad. "Comparative Study of the Statute of Limitations for Complaints across Various Legal Systems and Drawing Insights for the Iranian Law" *Journal of Criminal Law and Criminology* 13, no. 25 (September 6, 2025), 99-134.

Extended Abstract

The statute of limitations for complaints, as a fundamental concept in criminal procedure, plays a crucial role in balancing victims' rights with the judicial security of the accused. While well-established in many advanced legal systems, this institution has a limited history in Iranian law and faces significant challenges. First recognized in the 1973 General Penal Code, its implementation was suspended after the 1979 Islamic Revolution and only partially reinstated in the 2013 Islamic Penal Code. Article 106 of this law defines the statute in broad and ambiguous terms, leading to inconsistent judicial interpretations. Key deficiencies include: the lack of precise criteria for determining the limitation period's commencement; ambiguity regarding "victim's knowledge of the crime occurrence"; failure to account for knowledge of the perpetrator's identity; and the absence of crime classification for limitation purposes. A comparative analysis of advanced legal systems can inform necessary reforms to Iran's legal framework. This research employs a descriptive-analytical method and comparative approach, examining legal texts, court rulings, doctrine, and scholarly articles from three legal traditions: the common law system (England), which applies the equitable doctrine of laches to assess undue delay in filing complaints; the civil law systems (Germany and Switzerland), which establish distinct limitation periods based on crime severity and precise commencement criteria; and Islamic legal systems (Egypt, Qatar, and Iraq), which incorporate Sharia considerations, particularly regarding heirs' complaint rights. The study's findings reveal several areas for improvement in Iranian law. First, the concept of "knowledge" should be expanded to include awareness of both the crime and the perpetrator's identity, as seen in England and Switzerland, rather than merely the crime's occurrence. Second, Iran should implement differentiated limitation periods based on crime type and

severity, following the German and Swiss models, rather than applying a uniform period to all compoundable crimes. Third, the statute should be reclassified from substantive to procedural law, as in Germany and Switzerland, to avoid confusion with other limitation types. Fourth, the governing law for determining limitation periods should be explicitly tied to the time of the crime's occurrence, as in Switzerland, to prevent contradictory interpretations during legal transitions. Fifth, Iran should establish a mandatory follow-up period for complaints, similar to Iraq's system, to prevent case dismissal due to procedural inaction. Sixth, the term "victim" should be replaced with "person entitled to complain" to encompass legal representatives, as in German and Swiss law. Finally, for heirs, the limitation period should commence from the later of either the victim's death or the heirs' knowledge of the crime and perpetrator, following England's approach, rather than solely from the date of death. The research concludes that Iran's statute of limitations for complaints suffers from conceptual, legislative, and executive weaknesses. By adopting these comparative insights, Iranian legislators can clarify and strengthen this legal institution while maintaining compatibility with both legal and Sharia principles, thereby enhancing the criminal justice system's fairness and effectiveness.

مطالعه تطبیقی نهاد مرور زمان شکایت در حقوق شش کشور خارجی جهت شناسایی و اقتباسی نقاط قوت آنها

سوران مرادی^{۱*}، صادق منتی نژاد^۲

چکیده

نهاد مرور زمان شکایت، با ریشه‌هایی در حقوق خارجی، سابقه‌ای کوتاه در حقوق ایران دارد. رکن قانونی این نهاد با ایراداتی مواجه است که اجرای آن را در محاکم با مشکلاتی روبرو ساخته است. بررسی تطبیقی این نهاد می‌تواند در رفع این ایرادات مؤثر باشد. این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی و رویکرد تطبیقی، حقوق انگلستان (از نظام حقوقی کامن‌لا)، آلمان و سوئیس (از نظام حقوقی رومی - ژرمنی) و قطر، مصر و عراق (از نظام حقوقی اسلامی) را در این زمینه بررسی می‌کند. روش تحقیق، کتابخانه‌ای و مبتنی بر مراجعه مستقیم به متون قوانین و درگاه‌های رسمی نهادهای قانون‌گذاری این کشورها است. هدف این پژوهش کاربردی، شناسایی نقاط قوت حقوق کشورهای مورد مطالعه و پاسخ به این پرسش است که آیا می‌توان از آنها برای رفع ابهامات رکن قانونی این نهاد در ایران بهره جست. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که اقتباس از قوانین کشورهای مورد مطالعه در موارد زیر می‌تواند در تکمیل و تقویت قانون ایران مفید باشد: ۱- تشریح مفهوم اطلاع و نحوه احراز آن، همچنین افزودن لزوم اطلاع بزه‌دیده از هویت مرتکب، علاوه بر اطلاع از وقوع جرم برای شروع مهلت ۲- تعیین مهلت‌های جداگانه برای جرایم با توجه به نوع، ماهیت و آثار آنها ۳- پیش‌بینی مهلت پیگیری شکایت، علاوه بر مهلت طرح، انتقال «مرور زمان شکایت» از بخش مرور زمان به

پژوهش‌شده حقوق

نوع مقاله: علمی - پژوهشی

DOI:

10.22034/jc.2025.450191.1991

تاریخ دریافت:

۱۱ فروردین ۱۴۰۳

تاریخ پذیرش:

۱۵ دی ۱۴۰۳

تاریخ انتشار:

۱۵ شهریور ۱۴۰۴

۱. نویسنده مسئول*، دانشجوی دکترای حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

Email: moradi.soran@hotmail.com

۲. استادیار، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، واحد تهران جنوب، دانشگاه پیام نور، تهران،

ایران.

Email: s.temis@yahoo.com

بخش مواعد و تعیین مصرح قانون زمان وقوع جرم به عنوان قانون حاکم برای تعیین مهلت طرح شکایت ۴- ذکر عبارت «شخصی که حق شکایت دارد» به جای «متضرر از جرم» و شروع مهلت طرح شکایت ورثه از زمان اطلاع از وقوع جرم یا فوت مورث، هر کدام که متعاقباً حادث شود.

کلیدواژه‌ها: مرور زمان شکایت، لاجز، اطلاع از وقوع جرم، مهلت طرح شکایت، جرایم قابل گذشت.

برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان «بررسی مرور زمان شکایت در حقوق ایران با نظر به قانون کاهش مجازات حبس تعزیری»، دانشگاه پیام نور، واحد تهران جنوب، تهران، ایران.

حامی مالی :

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان :

سوران مرادی: مفهوم سازی، روش شناسی، استفاده از نرم‌افزار، اعتبار سنجی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نظارت بر داده‌ها، نوشتن - پیش نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش، تصویرسازی، نظارت، مدیریت پروژه.

صادق منتی نژاد: روش شناسی، نظارت.

تعارض منافع:

بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

مرادی، سوران، صادق منتی نژاد. « مطالعه تطبیقی نهاد مرور زمان شکایت در حقوق شش کشور خارجی جهت شناسایی و اقتباس نقاط قوت آنها». مجله پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی ۱۳، ش. ۲۵ (۱۵) شهریور، ۱۴۰۴، ۹۹-۱۳۴.

مقدمه

نهاد مرور زمان شکایت در حقوق موضوعه ایران در سال ۱۳۵۲ با قانون مجازات عمومی وارد نظام حقوقی شد. پس از انقلاب اسلامی، اجرای آن متوقف و از قوانین موضوعه حذف گردید. حتی پس از بازگشت نهاد مرور زمان به قوانین موضوعه در سال ۱۳۷۸، ذکری از مرور زمان شکایت نبود تا اینکه در سال ۱۳۹۲ قانون‌گذار با تصویب قانون مجازات اسلامی، طی ماده‌ای واحد، به‌طور کلی و نسبتاً مبهم، با همان ارکان و شرایط سابق و با تغییرات جزئی، مجدداً به آن اعتبار بخشید. در این ماده، مفاهیم مهمی ذکر شده و حالات مبهم و نسبتاً پیچیده‌ای قابل تصور است که مستقیماً با حقوق طرفین شکایت در ارتباط است. عدم تشریح و تدقیق این موارد با ذکر جزئیات می‌تواند منجر به اختلاف نظر و صدور تصمیمات قضایی متهافت و در نتیجه تضییع حقوق طرفین دعوا گردد؛ بنابراین، این نهاد، با وجود اختصار ظاهری، اثر بسیار مهم و اساسی دارد؛ زیرا محروم کردن بزه‌دیده از دادخواهی که یکی از مهم‌ترین اهداف دستگاه قضایی و عدالت کیفری است، مستلزم تشریح، واکاوی و ابهام‌زدایی جدی است.

نمود سابقه اجرایی طولانی و مؤثر این نهاد در سیستم قضایی ایران، توجه بیشتر اصول و تشریفات آیین دادرسی کیفری به حفظ حقوق دفاعی متهم و تأکید بر اصولی مانند آزادی و فرض برائت، حجم بالای پرونده‌های کیفری و کمبود قضات (به‌ویژه قضات تحقیق در دادسرا) و فشار برای افزایش آمار خروجی شعب، امکان صرف وقت و انرژی کافی برای تمامی موضوعات را از قضات سلب کرده است. از همه مهم‌تر، حفظ حقوق و اعتماد مردم به دستگاه قضایی که از لوازم حفظ نظم عمومی و مشروعیت این دستگاه است، ایجاب می‌کند که متخصصان، هم از نظر تئوریک و علمی با توسل به دکتترین و نظریات جدید و بررسی حقوق کشورهای پیشرفته و هم از جنبه عملی با توجه به تجارب محاکم، قوانین را مورد بررسی و تحلیل قرار دهند. قانون‌گذار نیز با بهره‌گیری از این بررسی‌ها، با اصلاح قوانین موضوعه و بیان جزئیات بیشتر در اصول دادرسی و شفافیت بیشتر، در جهت تضمین و اعمال اصول دادرسی منصفانه و همگام با اصول پذیرفته‌شده بین‌المللی گام بردارد.

متأسفانه، جز در موارد انگشت‌شمار، نهاد مرور زمان شکایت به‌طور جدی مورد پژوهش قرار نگرفته است و در تألیفات و تحقیقات، تنها به شرح مختصری از آن در کنار سایر اقسام مرور زمان اکتفا شده است.

با نگاهی به سابقه تاریخی موضوع، به نظر می‌رسد این نهاد ریشه در یکی از اصول

انصاف^۳ در نظام حقوقی انگلستان به نام لاجز^۴ دارد که بیان می‌دارد: «انصاف اشخاص هوشیار را یاری می‌رساند نه اشخاص در خواب مانده را»^۵.

کشورهای غربی و اسلامی مورد مطالعه در این پژوهش نیز سابقه تقنینی و تجربه اجرایی طولانی‌تری نسبت به ایران در این رابطه دارند.

بنابراین، در این پژوهش قصد داریم به بررسی تطبیقی نهاد مرور زمان شکایت در ایران با انگلستان (از نظام حقوقی کامن‌لا)، آلمان و سوئیس (از نظام حقوقی رومی - ژرمنی) و مصر، قطر و عراق (از نظام حقوقی اسلامی) بپردازیم. هدف، شناسایی نقاط قوت این نهاد در حقوق کشورهای مذکور جهت رفع نقاط ضعف و تقویت آن در حقوق موضوعه ایران است که در ماده ۱۰۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ به شرح زیر آمده است:

«در جرایم تعزیری قابل گذشت هرگاه متضرر از جرم در مدت یک سال از تاریخ اطلاع از وقوع جرم، شکایت نکند، حق شکایت کیفری او ساقط می‌شود مگر اینکه تحت سلطه متهم بوده یا به دلیلی خارج از اختیار، قادر به شکایت نباشد که در این صورت مهلت مزبور از تاریخ رفع مانع محاسبه می‌شود. هرگاه متضرر از جرم قبل از انقضای مدت مذکور فوت کند و دلیلی بر صرف نظر وی از طرح شکایت نباشد، هر یک از ورثه وی در مهلت شش ماه از تاریخ وفات حق شکایت دارد.

تبصره - غیر از مواردی که شاکی تحت سلطه متهم بوده، در صورتی به شکایت وی یا ورثه او رسیدگی می‌شود که جرم موضوع شکایت طبق ماده (۱۰۵) این قانون مشمول مرور زمان نشده باشد».

مطالب مورد بررسی در شش بخش ارائه خواهد شد:

۱. فلسفه وجودی نهاد مرور زمان شکایت.

۲. روایی اسقاط حق اقامه دعوا در فقه.

۳. نوع جرم.

۴. مهلت طرح شکایت.

۵. اطلاع از وقوع جرم.

3. Maxims of Equity

4. Laches

5. Edmund Henry and Turner Snell, the Principles of Equity (London: Stevens & Haynes, 1908), 40.

۶. حق طرح شکایت برای قائم مقامان متضرر از جرم.
۷. نتیجه‌گیری

۱- فلسفه وجودی نهاد مرور زمان شکایت

همان‌طور که اشاره شد، نهاد مرور زمان شکایت در نظام حقوقی انگلستان برگرفته از یکی از اصول بنیادین نظام انصاف است که بیان می‌دارد: «انصاف، اشخاص هوشیار را یاری می‌کند، نه کسانی که در خواب غفلت‌اند»، یا به بیانی دیگر، «تأخیر، انصاف را زایل می‌کند». ^۶ این اصل که تحت عنوان «لاچز» شناخته می‌شود، تأخیر ناموجه متضرر از جرم در طرح شکایت علیه متهم را بر خلاف انصاف می‌داند. بر اساس این قاعده، شخصی که در مطالبه حق خود تعلل کرده و از پیگیری آن غفلت نموده است، مستحق حمایت حقوقی نخواهد بود. در این حالت، فرض بر آن است که وی نسبت به ظلم وارد شده سکوت کرده، آن را پذیرفته و از احقاق حق خود منصرف شده است. ^۷

تحقق لاچز منوط به احراز دو شرط است:

۱. تأخیر متضرر از جرم در طرح شکایت باید ناموجه و غیرمنطقی باشد و با وجدان در تضاد تلقی شود.

۲. این تأخیر ناموجه باید موجب وارد آمدن ضرر به متهم گردد. این ضرر ممکن است شامل موارد زیر باشد:

- تضعیف جایگاه دفاعی متهم: به‌عنوان مثال، از بین رفتن اسناد و مدارک یا مرگ شهود و یا فراموشی موضوع شهادت.

- ضرر مادی و معنوی: متهم ممکن است با فرض اینکه متضرر از جرم، با گذشت زمان طولانی و عدم طرح شکایت، از حق خود صرف‌نظر کرده است، تصمیمات مهمی در زندگی شخصی یا حرفه‌ای خود بگیرد. به‌عنوان مثال، ازدواج کند، سرمایه‌گذاری انجام دهد یا کسب‌وکاری را آغاز نماید. اگر پس از این اقدامات، شکایتی علیه او مطرح شود، این امر برخلاف انصاف خواهد بود. ^۸

این نهاد که در ابتدا بخشی از نظام انصاف بود، بعدها به شکلی محدود و تغییر یافته در حقوق موضوعه انگلستان به کار گرفته شد. برای برخی شبه جرم‌ها ^۹ که جنبه عمومی

6. Delay defeats equities

7. acquiescence

8. Stanley Clare and J. Ashdown Michael, "Laches and Limitation," *Trusts & Trustees* (2014), 4.

9. Tort

نداشتند، مهلت‌هایی برای طرح شکایت تعیین گردید. این روند سرانجام در سال ۱۹۸۰ با تصویب قانون مرور زمان^{۱۰} در انگلستان سامان‌دهی شد. این قانون که تاکنون با اصلاحات مختلف اجرا شده است، مهلت‌های مشخص و غیرقابل انعطافی را برای شکایات تعیین کرده است. با این حال، لاجز همچنان به صورت انعطاف‌پذیر در محاکم انصاف اعمال می‌شود. درحالی‌که قانون مرور زمان برای تمامی دعاوی به صورت یکسان اجرا می‌شود، لاجز بر اساس اقتضای هر پرونده و با توجه به شرایط شاکی و متهم، بر اساس معیار انصاف اعمال می‌گردد. اگرچه معیارهای انصاف و وجدان در این زمینه مبهم هستند، لاجز همچنان در کنار قانون مرور زمان، جایگاه مستحکمی در نظام حقوقی انگلستان دارد.

۲- روایی اسقاط حق اقامه دعوی در فقه

در فقه امامیه، مفهوم مرور زمان به صورت امروزی و حقوقی آن مطرح نشده است؛ اما در برخی منابع فقهی و حدیثی روایاتی وجود دارد که اصل و جوهره مرور زمان را تأیید می‌کند. از جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- مهلت یک‌ساله در جرایم ضرب و جرح: امام باقر (ع) فرموده‌اند: «اگر فردی در اثر ضرب و جرح، ظرف مدت یک سال فوت کند، حق قصاص وجود دارد. در غیر این صورت، این حق از بین می‌رود».

- مهلت شش‌روزه در جرم قتل: «پیامبر اکرم (ص) متهم به قتل را شش روز در بازداشت نگه می‌داشتند و اگر اولیای دم نتوانستند در این مدت بینه اقامه کنند، متهم آزاد می‌شد».^{۱۱} علاوه بر این موارد، برخی از فقها دلایلی دیگر برای مشروعیت اسقاط حق اقامه دعوا بر اساس مرور زمان مطرح کرده‌اند:

۱. فقدان نهی صریح: در منابع فقهی امامیه، نهی صریحی از پذیرش مرور زمان یا تقادم دیده نمی‌شود. همچنین، هیچ‌یک از فقها بابتی برای عدم مشروعیت این نهاد باز نکرده‌اند.
۲. عقلایی بودن: بسیاری از احکام حقوقی، جنبه عقلایی دارند و شارع مقدس آنها را امضا کرده است. مرور زمان نیز به دلیل پذیرش عمومی در میان تمامی عقلا و نظام‌های حقوقی دنیا، می‌تواند مورد تأیید باشد، حتی اگر تصریح مستقلاً از سوی شارع در این زمینه وجود نداشته باشد.

10. Limitation Act 1980

۱۱. احمد دیلمی، مرور زمان (بررسی فقهی-حقوقی)، (تهران: موسسه بوستان کتاب، ۱۳۸۴)، ۲۸۶-۲۸۵.

۳. اماره اعراض از حق: مرور زمان می‌تواند نشانگر اعراض صاحب حق از حقوق خود باشد. اگر فردی، با وجود امکان اقامه دعوا، برای مدت طولانی سکوت کند، این سکوت نشان‌دهنده انصراف وی از حق خود تلقی می‌شود. اعراض که نوعی ایقاع است، به سقوط حق منجر می‌گردد و فرد نمی‌تواند پس از گذشت زمان مقرر، مطالبه‌ای داشته باشد.

۴. ضرورت حفظ نظم عمومی: یکی از مبانی اساسی مرور زمان، حفظ نظم عمومی است. حکومت اسلامی یا هر نظام حقوقی می‌تواند برای تأمین امنیت، ثبات اقتصادی و کاهش حجم دعاوی، مقرراتی در قالب مرور زمان وضع کند. از منظر فقهی نیز این امر قابل توجیه است.

با توجه به این شواهد، می‌توان گفت که اگرچه مرور زمان به‌طور صریح در متون فقهی امامیه ذکر نشده، اما اصول و مبانی آن با فقه اسلامی در تناسب است و می‌تواند مبنای مشروعیت داشته باشد.^{۱۲}

۳- نوع جرم

مرور زمان شکایت، تنها در جرایم قابل گذشت اعمال می‌شود. ماده ۱۰۶ قانون مجازات اسلامی ایران مصوب ۱۳۹۲ به این امر تصریح دارد و در تبصره ۱ ماده ۱۰۰، جرایم قابل گذشت را چنین تعریف می‌کند: «جرایم قابل گذشت، جرایمی می‌باشند که شروع و ادامه تعقیب و رسیدگی و اجرای مجازات، منوط به شکایت شاکی و عدم گذشت وی است.» نکته حائز اهمیت در خصوص این جرایم در بحث مرور زمان شکایت آن است که شروع تعقیب منوط به شکایت شاکی است. این جنبه در قوانین تمامی کشورهای مورد مطالعه مشترک است؛ اگرچه در سایر جوانب، از جمله نحوه تأثیر گذشت شاکی در مراحل مختلف دادرسی و پس از شروع تعقیب، تفاوت‌هایی میان قوانین ایران و کشورهای مورد بحث وجود دارد که تأثیری در موضوع مرور زمان شکایت ندارد.

در ادامه، به بررسی نحوه تعیین جرایم قابل گذشت و مهلت‌های شکایت در قوانین کشورهای مورد مطالعه خواهیم پرداخت.

- ماده ۷۷ ب ۱۳ قانون جزای آلمان^{۱۴} مقرر می‌دارد: «جرمی که تنها در صورت طرح

۱۲. سه‌پند صادقی بهمنی و دیگران «روایی اسقاط حق اقامه دعوا در فقه امامیه با تأکید بر نظریه شیخ صدوق»،

فقه و اصول، ۱۱۲، ۵۰ (۱۳۹۷)، ۹۹-۹۸.

13. "Federal Ministry of Justice," accessed July 11, 2025, https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html#p0792

14. Strafgesetzbuch in der Fassung der Bekanntmachung vom 13. November 1998 (BGBl. I S.

شکایت قابل تعقیب است، در صورتی که صاحب حق شکایت در مهلت سه‌ماهه اقدام به طرح آن ننماید، قابل تعقیب نمی‌باشد.^{۱۵}

- ماده ۱۶۳۰ قانون جزای سوئیس،^{۱۷} جرایم قابل گذشت را چنین تعریف می‌کند: «در خصوص عملی که تنها با طرح شکایت قابل تعقیب می‌باشد، تمام اشخاص متضرر از آن عمل می‌توانند تعقیب مرتکب را درخواست نمایند». ^{۱۸} سپس در ماده ۱۹۳۱ مقرر می‌دارد: «حق طرح شکایت پس از سه ماه منقضی می‌گردد. ابتدای مهلت از روزی است که صاحب حق شکایت، هویت مظنون را کشف نماید».^{۲۰}

- ماده ۲۱۳ قانون آیین دادرسی کیفری مصر^{۲۲} به تعریف و ذکر جرایم قابل گذشت پرداخته است: «در جرایم موضوع مواد ۱۸۵، ۲۷۴، ۲۷۹، ۲۹۲، ۲۹۳، ۳۰۳، ۳۰۶، ۳۰۷ و ۳۰۸ قانون مجازات و سایر موارد مقرر در قانون، شروع به تعقیب کیفری جز با شکایت بزه‌دیده یا وکیل او در دادسرای عمومی یا نزد ضابطین قضایی ممکن نیست. مهلت طرح شکایت برای بزه‌دیده سه ماه است و از روزی شروع می‌شود که وی از وقوع جرم و هویت مرتکب آن آگاه گردد، مگر آنکه قانون خلاف آن را مقرر کرده باشد».^{۲۳}

- ماده ۲۴۳ قانون آیین دادرسی کیفری عراق^{۲۵} در خصوص جرایم قابل گذشت مقرر

3322), zuletzt geändert durch Art. 2 des Gesetzes vom 30. Juli 2024 (BGBl. 2024 I Nr. 255).

15. An offence which may be prosecuted only upon request is not prosecuted if the person entitled to file the request to prosecute fails to do so before the expiry of a three-month period.

16. "Fedlex," The publication platform for federal law, accessed July 11, 2025, https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/54/757_781_799/en#art_30

17. Schweizerisches Strafgesetzbuch vom 21. Dezember 1937 (Stand am 1. Juli 2024).

18. If an act shall be liable to prosecution only if a complaint is filed, any person who suffers harm due to the act may request that the person responsible be prosecuted.

19. Fedlex, op. cit.

20. The right to file a complaint expires after three months. The period begins on the day that the person entitled to file a complaint discovers the identity of suspect.

21. "A free digital archive of legal materials in Egypt," The American University in Cairo, Accessed July 11, 2025, <https://manshurat.org/node/14676>

۲۲. قانون الإجراءات الجنائية رقم ۱۵۰ لسنة ۱۹۵۰، آخر تعديل بالقانون رقم ۱۸۹ لسنة ۲۰۲۰ بتاريخ ۵ سبتمبر ۲۰۲۰.

۲۳. لا يجوز أن ترفع الدعوى الجنائية إلا بناء على شكوى شفهية أو كتابية من المجنى عليه أو من وكيله الخاص ، إلى النيابة العامة أو إلى أحد مأموري الضبط القضائي في الجرائم المنصوص عليها في المواد: ۱۸۵/۲۷۴/۲۷۹-۲۹۲/۲۹۳/۳۳/۶۳/۷۳/۸ من قانون العقوبات وكذلك في الأحوال الأخرى التي ينص عليها القانون. و لا تقبل الشكوى بعد ثلاثة أشهر من يوم علم المجنى عليه بالجريمة و بمرتكبها ما لم ينص القانون على خلاف ذلك.

24. "Supreme Judicial Council," Accessed July 11, 2025, <https://iraqlid.e-sjc-services.iq/LoadLawBook.aspx?SC=031220057844749>

می‌دارد: «در جرایم ذیل، شروع به تعقیب کیفری تنها با شکایت بزه‌دیده یا قائم‌مقام قانونی او جایز می‌باشد».^{۲۶}

در ادامه‌ی این ماده، اسامی جرایم قابل گذشت ذکر شده و در ماده ۶^{۲۷} به مهلت طرح شکایت در این جرایم پرداخته شده است؛ این مهلت، سه ماه از تاریخ اطلاع بزه‌دیده از وقوع جرم تعیین شده است.

– ماده ۲۸۳ قانون آیین دادرسی کیفری قطر،^{۲۹} در عباراتی مشابه با قانون مصر بیان می‌دارد: «در جرایم موضوع مواد ۲۹۳، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۲۳/۱، ۳۲۴، ۳۲۵/۱، ۳۲۶، ۳۲۹، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۵۷، ۳۸۹/۱، ۳۹۳/۱، ۳۹۴، ۳۹۵ و سایر جرایمی که قانون مقرر نموده، شروع به تعقیب کیفری جز با شکایت بزه‌دیده یا قائم‌مقام قانونی او امکان‌پذیر نمی‌باشد».^{۳۰} همان‌طور که مشاهده می‌شود، تمامی این کشورها شروع تعقیب در جرایم قابل گذشت را منوط به شکایت متضرر از جرم در مهلت مقرر قانونی دانسته‌اند. یکی از موضوعات مهم در این زمینه، روش قانون‌گذاران در تعیین این نوع جرایم است. برخی با روش تعیین ضابطه، برخی با روش احصاء قانونی و برخی نیز مانند قانون‌گذار ایران از ترکیب هر دو روش استفاده کرده‌اند^{۳۱} در برخی از این کشورها، همچون انگلستان و آلمان، در همین نوع جرایم نیز تفکیک یا دسته‌بندی خاصی در تعیین مهلت‌های متفاوت و متناسب با هر دسته به عمل آمده که اقدامی مثبت و مفید در راستای حمایت از حقوق بزه‌دیده بوده و به نظر می‌رسد در حقوق ایران نیز این روش قابل اعمال باشد. در ادامه به این دو موضوع پرداخته خواهد شد.

۳-۱- احصاء جرایم قابل گذشت در قانون

نحوه تعیین جرایم قابل گذشت توسط قانون‌گذار، موضوعی مهم در اعمال صحیح نهاد مرور

۲۵. العراق، قانون أصول المحاکمات الجزائیة رقم (۲۳) لسنة ۱۹۷۱.

۲۶. لایجوز تحریک الدعوی الجزائیة الا بناء علی شکوی من‌المجنی علیه او من یقوم مقامه قانونا فی الجرائم الاتیة

27. Supreme Judicial Council, op. cit.

28. “Ministry of Justice,” Accessed July 11, 2025.

<https://www.almeezan.qa/LawView.aspx?LawID=3971>

۲۹. قطر، قانون الإجراءات الجنائیة رقم ۲۳ لسنة ۲۰۰۴.

۳۰. لا یجوز تحریک الدعوی الجزائیة إلا بناء علی شکوی من‌المجنی علیه أو من یقوم مقامه فی الجرائم

المنصوص علیها فی المواد: ۲۹۳، ۳۰۸، ۱۳۲۳/۱، ۳۲۴، ۱۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۹، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۵۷، ۱۳۸۹،

۳۹۴، ۳۹۵ من قانون العقوبات، وكذلك فی الجرائم الأخری التي ینص علیها القانون.

۳۱. محمود آخوندی، آیین دادرسی کیفری، جلد اول (تهران: سازمان چاپ و انتشارات، ۱۳۸۵)، ۱۶۴.

زمان شکایت و تأمین حقوق طرفین شکایت است. ابهام موجود در قانون مجازات اسلامی ایران مصوب ۱۳۹۲ در این خصوص، بررسی قوانین کشورهای مورد تطبیق را ضروری می‌سازد.

اگرچه تعریف جرایم قابل گذشت و غیرقابل گذشت و تعیین اثر گذشت شاکی در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، اقدامی مثبت در جهت رفع ابهامات قانون سابق (۱۳۷۰) و رفع تناقض ماده ۷۲۷ آن قانون با ماده ۱۷۹ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور کیفری ۱۳۷۸ بود و احصاء جرایم قابل گذشت در ماده ۱۰۴ آن قانون نیز گامی قابل ستایش بود؛ اما ماده ۱۰۳ این نظم را خدشه‌دار کرد. این ماده با افزودن دو قید «حق الناس بودن» و «شروعاً قابل گذشت بودن» که مفاهیمی اختلافی و غیرقطعی هستند، دایره و محدوده قانونی را باز گذاشته و اصل غیرقابل گذشت بودن جرایم و در نتیجه شمول مرور زمان شکایت بر آنها را با ابهام مواجه کرده است. این ابهام می‌تواند منجر به تشتت آرای قضایی و بی‌ثباتی در حقوق مردم شود که خلاف فلسفه تقنین قوانین است.

در مقابل، قانون‌گذار آلمان در ماده ۳۳۷۴^{۳۳} قانون آیین دادرسی کیفری آلمان مصوب ۱۹۸۷^{۳۳} و قانون‌گذار عراق در ماده ۳ قانون آیین دادرسی کیفری عراق،^{۳۴} با احصاء جرایم قابل گذشت، از هرگونه ابهام و تفسیر و اختلاف نظر جلوگیری کرده‌اند.

قانون‌گذاران مصر و قطر نیز اگرچه به صراحت قانون‌گذاران آلمان و عراق عمل نکرده‌اند؛ اما عملکرد بهتری نسبت به قانون‌گذار ایران داشته‌اند. ماده ۳ قانون آیین دادرسی کیفری مصر^{۳۵} مقرر می‌دارد که جرایم مذکور در این ماده جز با شکایت مجنی علیه یا وکیل وی قابل تعقیب نیست. همچنین در موارد دیگری که در قانون صراحتاً ذکر شده باشد. قید اخیر اگرچه از صراحت قانون‌گذار کاسته، اما فقط جرایمی را قابل گذشت دانسته که در نص قوانین موضوعه آمده باشد و از باز گذاشتن دایره این جرایم به خارج از محدوده قانون، مانند قانون‌گذار ایران، پرهیز کرده است. قانون‌گذار قطر نیز در ماده ۳ قانون آیین دادرسی کیفری قطر^{۳۶}، عیناً مانند قانون‌گذار مصر عمل کرده است.

32. "Federal Ministry of Justice," op. cit.

33. Deutschland, Strafprozeßordnung (StPO), in der Fassung der Bekanntmachung vom 7. April 1987 (BGBl. I S. 1074, 1319), zuletzt geändert durch Art. 3 des Gesetzes vom 30. Juli 2024 (BGBl. 2024 I Nr. 255).

34. Supreme Judicial Council, op. cit.

35. "A free Digital Archive of Legal Materials in Egypt," op. cit.

36. "Ministry of Justice," op. cit.

۳-۲- تعیین مهلت‌های جداگانه برای جرایم

از آنجا که جرایم از نظر ماهیت، میزان تبعات، تأثیر و آسیب‌های مادی، معنوی، مکانی و زمانی متفاوت‌اند، تعیین قواعد متفاوت و متناسب با نوع جرم برای طرح شکایت می‌تواند به اصول دادرسی منصفانه نزدیک‌تر باشد. برای مثال، جرایمی مانند توهین و افتراء مستقیماً و آنی بر بزه‌دیده تأثیر می‌گذارند و انتظار می‌رود وی در مدت کوتاهی واکنش نشان دهد. در جرایم علیه اموال، وضعیت متفاوت است. در کلاهبرداری یا خیانت در امانت، ممکن است بزه‌دیده به محض اطلاع از وقوع جرم، به جزئیات کامل آن و آثار ناشی از جرم که ممکن است در آینده معلوم شود یا متعاقباً در مدتی طولانی‌تر ایجاد گردد، احاطه پیدا نکند. همچنین ممکن است با امید به جبران خسارت، از طرح شکایت خودداری کند. باز گذاشتن زمان طرح شکایت به صورت نامحدود نیز خلاف انصاف و نظم عمومی است؛ بنابراین، تعیین مهلت طرح شکایت برای هر کدام از جرایم مشمول مرور زمان شکایت به صورت جداگانه، با لحاظ ماهیت، شرایط و آثار آنها، می‌تواند راهکاری بینابینی و راهگشا جهت تضمین حقوق بزه‌دیده و رعایت شرایط متهم باشد.

در سیستم کیفری انگلستان، تعقیب مجرمین توسط دادسرا صورت می‌گیرد. بزه‌دیدگان، به نحوی که در قوانین ایران مقرر است، امکان طرح و پیگیری شکایت را ندارند و فقط نسبت به جنبه خصوصی جرم و مطالبه جبران ضرر و زیان، حق اقامه دعوا دارند.^{۳۷} با ایجاد سازمان پلیس و سپس سازمان خدمات تعقیب سلطنتی، نقش بزه‌دیده در تعقیب کیفری محدودتر شده است. بزه‌دیدگان می‌توانند با اعلام وقوع جرم به پلیس، فرایند دادرسی را شروع کنند.^{۳۸}

قانون مرور زمان مصوب ۱۹۸۰ انگلستان،^{۳۹} جرایم را مطابق تعریف آن در قوانین انگلستان در بر نمی‌گیرد و به دعاوی حقوقی و شکایات اشخاصی که به سبب ارتکاب جرم یا تخلفی دچار ضرر و زیان شده‌اند و شکایات در خصوص شبه جرم‌ها^{۴۰} شامل جرایمی کم‌اهمیت مانند افتراء^{۴۱} و حتی مواردی از سرقت،^{۴۲} اخاذی^{۴۳} و کلاهبرداری^{۴۴} می‌پردازد. در

37. Redmond P.W.D, General Principles of English Law (Macdonald and Evans Publications, 1983).

۳۸. امیر حمزه زینالی و محمد باقر مقدسی «رویکرد تطبیقی به نقش و جایگاه بزه دیده در فرایند کیفری»، *آموزه‌های حقوق کیفری* ۵، ۱۰ (۱۳۹۱)، ۱۸۵.

39 Limitation act 1980

40. Torts

41. Libel

42. Theft

بخش مربوط به شبه جرم‌ها، به تفکیک برای هر کدام مهلتی جداگانه برای طرح دعوا و شکایت مقرر شده و شرایط خاصی برای آنها در نظر گرفته شده است. به‌عنوان مثال، در ماده ۴۵۲ این قانون، مهلت طرح شکایت در خصوص شبه جرم‌ها شش سال از زمانی است که سبب طرح شکایت ایجاد شده است.^{۴۶} این مهلت در خصوص برخی موارد مانند سرقت، جاری^{۴۷} و در برخی موارد تخصیص یافته است؛ مثلاً در خصوص افتراء، مهلت اقامه شکایت یک سال از زمان وقوع آن در نظر گرفته شده است.^{۴۸} اگرچه این موارد به‌طور کامل منطبق با مصادیق و شرایط مرور زمان شکایت در قوانین ایران نیست، اما از نظر موضوعی مرتبط بوده و می‌تواند راهگشا باشد.

همچنین، قانون‌گذار آلمان در خصوص مهلت طرح شکایت در جرایم متقابل^{۴۹} که جز با شکایت بزه‌دیده قابل تعقیب نیستند، قاعده خاصی مقرر کرده است. جرایم متقابل، جرایمی هستند که توسط بزه‌دیده نسبت به مجرم در واکنش به جرم ارتكابی علیه وی ارتکاب می‌یابد. ماده ۳۸۸ قانون آیین دادرسی کیفری آلمان^{۵۰} در تشریح این نوع جرایم تحت عنوان اتهام متقابل^{۵۱} بیان می‌دارد اگر متهم قبل از اخذ آخرین دفاع در مرحله بدوی، با وارد کردن اتهام متقابل به شاکی خصوصی، درخواست مجازات وی را مطرح نماید، در صورتی که وی نیز همچون شاکی از ناحیه جرم متعاقب که در ارتباط با جرم اصلی ارتکاب یافته است، متضرر شده باشد، تصمیم‌گیری در خصوص هر دو اتهام باید به‌طور هم‌زمان انجام شود.^{۵۲} ماده ۷۷ قانون مجازات آلمان^{۵۳} نیز در خصوص مهلت طرح شکایت در این نوع جرایم مقرر

43. Blackmail

44. Fraud

45. "The National Archives on behalf of HM Government," Accessed July 11, 2025, <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1980/58/section/4A>

46. An action founded on tort shall not be brought after the expiration of six years from the date on which the cause of action accrued.

47. "The National Archives on behalf of HM Government," op. cit.

48. Ibid.

49. Reciprocal Offences

50. "Federal Ministry of Justice," op. cit.

51. Countercharges

52. (1) If it was the aggrieved person who brought the private prosecution, the accused may, until completion of the last word (section 258 (2) half-sentence 2) at first instance, apply for imposition of a penalty on the private prosecutor by bringing countercharges if the accused was likewise aggrieved by the latter's commission of an offence which can form the subject of a private prosecution and which is connected with the offence giving rise to the charges.

(3) The decision on the countercharges shall be given at the same time as the decision on the charges.

53. If, in the case of offences committed reciprocally which may be prosecuted only upon request, one entitled person has filed a request to prosecute the other, the other person's right to file a

نموده در جرایم متقابل، متهم می‌تواند تا قبل از اخذ آخرین دفاع در مرحله بدوی، علیه شاکی اقامه شکایت و درخواست تعقیب نماید، حتی اگر مهلت مقرر در قانون برای طرح شکایت توسط وی منقضی شده باشد. در قوانین ایران چنین استثنایی بر قاعده عام مقرر در ماده ۱۰۶ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ وارد نشده است.

صرف‌نظر از بحث نوع و میزان مسئولیت در جرایم متقابل که در حقوق آلمان و ایران تفاوت‌هایی دارد، آنچه مورد بحث است، نحوه اعمال مرور زمان شکایت در خصوص این نوع جرایم در حقوق دو کشور است. چنان‌که فوقاً ذکر شد؛ در قانون آلمان، قاعده عمومی سه ماهه برای طرح شکایت در جرایم قابل گذشت، به دلیل نوع و ماهیت این جرایم، مورد استثناء واقع گردیده است.

ممکن است مرتکب عمل مجرمانه نخست با قبول مسئولیت خود و ا تلقی اقدام متقابل بزه‌دیده به‌مثابه نوعی مجازات، از طرح شکایت علیه وی صرف‌نظر کند. در این حالت، اگر بزه‌دیده اولیه اگر بزه‌دیده اولیه - که با ارتکاب عمل مجرمانه متقابل شخصاً به جبران رفتار مجرمانه پیشین اقدام کرده است - در عین حال تصمیم به شکایت نیز بگیرد، در واقع خواهان مجازات مضاعفی برای مرتکب خواهد شد؛ مجازاتی که چه‌بسا استحقاق آن را نداشته باشد.

حال اگر مرتکب، نخست به دلایلی مانند اقدام طرف مقابل در واپسین روزهای مهلت سه‌ماهه، امکان طرح شکایت در مهلت مقرر را از دست بدهد، این محرومیت با عدالت و انصاف سازگار نیست. از همین رو، قانون‌گذار آلمان مهلت جداگانه‌ای را - همان‌گونه که پیش‌تر گفته شد - برای وی در نظر گرفته است.

در قوانین ایران چنین استثنائی بر قاعده عام مقرر در ماده ۱۰۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ وارد نشده است و حتی بحثی از لزوم رسیدگی و صدور رأی به‌طور هم‌زمان یا در شعبه واحد در شکایات متقابل در قانون آیین دادرسی کیفری ما وجود ندارد. اداره کل حقوقی قوه قضائیه در نظریه مشورتی شماره ۷/۱۴۰۱/۷۷۶ مورخه ۱۴۰۱/۰۹/۰۱^{۵۴} در پاسخ به این سؤال که ۱- «آیا شکایت متقابل افراد علیه همدیگر و طرح شکایت در دو شعبه متفاوت از موجبات رسیدگی توأمان است؟ ۲- آیا در قالب تصمیمات مدیریتی و آیین‌نامه و بخشنامه یا با رویه به لحاظ سکوت قانونی، به‌طوری که از تخلفات مربوط به تبصره یک ماده

request lapses if it is not exercised before the defendant has finished having the last word in the matter before the court of first instance. Such a request may even be filed although the period available for filing has already expired.

54. "General Legal Department of the Judiciary," Accessed July 11, 2025, <https://edarehoquqy.eadl.ir/>

۳۳۹ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ نباشد، می‌توان پرونده را از یک شعبه گرفته و در شعبه دیگر به صورت توأمان رسیدگی کرد؟» چنین پاسخ داده است: «۱ و ۲- با توجه به تبصره ۱ ماده ۳۳۹ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲، شکایات متقابل اشخاص از یکدیگر که به شعب مختلف بازپرسی ارجاع شده است، موجب اخذ پرونده از یکی از شعب و تجمیع پرونده‌ها نیست؛ مگر این که با توجه به ملاک تبصره ماده ۳۱۲ قانون یاد شده، جرایم موضوع دو پرونده با یکدیگر مرتبط باشند به نحوی که اتخاذ تصمیم در یک پرونده در پرونده دیگر نیز مؤثر باشد که در این صورت هر دو پرونده تجمیع می‌شود».

با توجه به استدلال فوق‌الذکر، به نظر می‌رسد پیش‌بینی چنین حالتی در قوانین ایران، به منظور حفظ حقوق مرتکب اولیه که متعاقباً در مقام بزه‌دیده قرار می‌گیرد به عدالت و انصاف و همچنین به فلسفه وجودی مرور زمان شکایت نزدیک‌تر باشد.

زیرا یکی از مبانی اصلی این نهاد، چنان‌که پیش‌تر نیز بیان شد، قصور و کوتاهی بزه‌دیده در طرح شکایت در مدت‌زمان معقول و به‌نوعی اعراض او از اعمال حق خود است؛ در حالی که در خصوص بزه‌دیده متقابل، این موضوع صدق نمی‌کند. ممکن است که وی با این تصور که بزه‌دیده نخست او را مجازات کرده و قصد شکایت از طریق مراجع قضایی را ندارد، با قبول مسئولیت خود، از طرح شکایت در مهلت مقرر خودداری کند، بی‌خبر از آنکه طرف مقابل اقدام به طرح شکایت نموده است.

در چنین حالتی، محروم کردن او از حق شکایت نه‌تنها با فلسفه وجودی نهاد مرور زمان شکایت، بلکه با حفظ نظم عمومی نیز سازگار نیست.

۴- مهلت طرح شکایت

مبحث مهلت، جوهره اصلی نهاد مرور زمان شکایت است و از جنبه‌های مختلف قابل بررسی است.

۴-۱- ذکر مهلت طرح شکایت در بخش مواعد به‌جای بخش مرور زمان

مرور زمان‌های سه‌گانه تعقیب، صدور حکم و اجرای حکم بر مبنای عملکرد دستگاه قضایی شکل گرفته و کاملاً امری بوده و قابل توجیه و انعطاف قضایی نیستند. پس از گذشت مواعد مقرر، مرجع قضایی مکلف به موقوف کردن تعقیب یا اجرای حکم است؛ زیرا این موضوع با نظم عمومی و اعتماد جامعه به دستگاه قضایی و آثار جرم بر جامعه مرتبط است.

تفاوت مهم این است که «مرور زمان شکایت» به عملکرد شخص صاحب حق و قصور او

در طرح شکایت برمی‌گردد؛ امری که در شرایط خاصی قابل توجیه است. قانون‌گذار در خصوص مواعد، عذرهایی مانند موارد مذکور در ماده ۱۷۸ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ را پیش‌بینی کرده است. در این موارد، تأخیر صاحب حق در اعمال حق خود، مانند تأخیر در اعتراض به آراء، موجه تلقی می‌شود.

این شرایط با فلسفه وجودی «مرور زمان شکایت» که برگرفته از انصاف است، سازگارتر بوده و آثار آن به مواعد قانونی تشابه بیشتری دارد تا به آثار مرور زمان. از سوی دیگر، مهلت طرح شکایت موضوعی شکلی است تا ماهوی؛ بنابراین، از نظر ساختاری و موضوعی، درج آن در قانون آیین دادرسی کیفری و در بخش مواعد قانونی مناسب‌تر به نظر می‌رسد. با این حال، این بحث در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ در بخش مربوط به مرور زمان و در کنار مرور زمان‌های سه‌گانه آمده است؛ در حالی که قوانین کشورهای مورد مطالعه در این خصوص متفاوت است.

- مصر: قانون‌گذار مصر در ماده ۳ قانون آیین دادرسی کیفری،^{۵۵} در قسمت کلیات و به‌عنوان بخشی از مهلت‌ها و مواعد قانونی، پس از ذکر جرایم قابل گذشت، بلافاصله به مهلت طرح شکایت در این جرایم پرداخته است.

- عراق: قانون‌گذار عراق نیز در ماده ۳ قانون آیین دادرسی کیفری،^{۵۶} جرایم قابل گذشت را احصاء و متعاقباً در ماده ۶ همان قانون، مهلت طرح شکایت در آن جرایم را ذکر کرده است.

- قطر: قانون‌گذار قطر نیز به همین منوال در ماده ۳^{۵۷} قانون آیین دادرسی کیفری به ذکر جرایم قابل گذشت و در ماده ۸^{۵۸} آن قانون به ذکر مهلت طرح شکایت پرداخته است.

- آلمان: قانون‌گذار آلمان اگرچه در قانون مجازات خود به ذکر این موضوع پرداخته، اما آن را از بخش مرور زمان جدا نموده و ابتدا در فصل ۴ تحت عنوان «درخواست تعقیب، مجوز تعقیب، درخواست تعقیب توسط دولت خارجی»^{۵۹} طی ماده ۷۷ ب،^{۶۰} مهلت طرح شکایت را بیان کرده، سپس در فصل ۵^{۶۱} تحت عنوان «مرور زمان» طی ماده ۷۸ مقررات مرور زمان

55. "A free Digital Archive of Legal Materials in Egypt," op. cit.

56. Supreme Judicial Council, op. cit....

57. "Ministry of Justice," op. cit.

58. Ibid.

59. Chapter 4: Request to prosecute, authorization to prosecute, request to prosecute by foreign state

60. "Federal Ministry of Justice," op. cit.

61. Chapter 5: Limitation period

تعقیب و طی ماده ۷۹ مقررات مرور زمان اجرا را بیان کرده است.

- سوئیس: قانون‌گذار سوئیس نیز در قانون مجازات خود، نه در بخش مرور زمان، بلکه در قسمت «شکایت کیفری»^{۶۲} در ماده ۳۱^{۶۳} در خصوص مهلت طرح شکایت بحث کرده است.

۴-۲- حاکم بودن قانون زمان وقوع جرم برای تعیین مهلت طرح شکایت

پس از تصویب قانون کاهش مجازات‌های حبس تعزیری در سال ۱۳۹۹ در ایران که به‌موجب آن شماری از جرایم غیرقابل گذشت به جرایم قابل گذشت تبدیل شدند، اختلاف نظرهایی میان محاکم در خصوص امکان تعقیب این جرایم در مواردی که زمان وقوعشان قبل از لازم‌الاجرا شدن این قانون بود، ایجاد شد. یکی از موارد اختلاف، جرایمی بود که در زمان قانون سابق ارتکاب یافته و شکایت در خصوص آنها با فاصله بیش از یک سال از زمان اطلاع بزهدیده از وقوع آن در زمان قانون سابق اقامه شده بود. در این وضعیت، تعدادی از محاکم قائل به ادامه تعقیب و رسیدگی و تعدادی دیگر تعقیب و رسیدگی به آن شکایات را موقوف نمودند.

استدلال گروه اول این بود که چون هم جرم و هم اقامه شکایت در زمان قانون سابق واقع شده، شاکی هیچ قصوری در طرح شکایت نداشته و حق مکتسبی برای وی ایجاد شده که سلب آن خلاف انصاف و اصول حقوقی است.

در مقابل، استدلال گروه دوم این بود که قانون‌گذار در ماده ۱۰ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ مقرر نموده چنانچه پس از وقوع جرم، قانونی مساعدتر به حال مرتکب وضع شود، آن قانون نسبت به جرایم سابق بر وضع خود، تا پیش از صدور حکم قطعی، مؤثر خواهد بود. همچنین، ماده ۱۱ همان قانون تصریح کرده که قوانین مربوط به‌مرور زمان نسبت به جرایم سابق بر وضع قانون، فوراً اجرا می‌شود؛ بنابراین، قانون جدید شکلی بوده و عطف به ماسبق می‌شود؛ بر این اساس، تعقیب جرایمی که طرح شکایت آن با گذشت بیش از یک سال از زمان اطلاع بزهدیده از وقوع جرم حتی در زمان قانون سابق اقامه شده است را باید مشمول مرور زمان مندرج در ماده ۱۰۶ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ دانست.

هیچ‌کدام از این استدلال‌ها به‌طور قطعی قابل تأیید یا رد نیستند، اگرچه نظر گروه اول با انصاف و اصول حقوقی منطبق‌تر است. اداره کل حقوقی قوه قضائیه در نظریات مشورتی شماره ۷/۹۹/۸۶۶ مورخه ۱۳۹۹/۰۶/۲۴ و شماره ۷/۹۹/۱۱۲۱ مورخه ۱۳۹۹/۰۸/۲۱ نیز با

62. Criminal complaint

63. Fedlex, op. cit, 31.

گروه اول هم عقیده بوده و استدلال آنها را پذیرفته است.

چه بسا ذکر مهلت طرح شکایت در قسمت مواعد قانونی - و نه به‌عنوان مرور زمان - ذکر می‌شد، شمول بند «پ» ماده ۱۱ قانون مجازات اسلامی در این موضوع منتفی می‌گردید و بخش مهمی از این اختلاف‌نظرها از میان می‌رفت.

بهترین راه‌حل، تعیین تکلیف صریح قانونگذار در متن قانون جدید در این زمینه بود؛ امری که متأسفانه تحقق نیافت. در میان کشورهای مورد مطالعه، این موضوع در ماده ۳۹۰ قانون جزای سوئیس^{۶۴} به‌طور دقیق رعایت شده است. پ پیروی قانون‌گذار ایران از این الگو می‌تواند مانع بروز تفاسیر و آرای متعارض شود.

نکته مهم این است که قانون‌گذار سوئیس این قاعده را در قانون آیین دادرسی کیفری وضع نموده و عموماً تمامی قوانینی که در آینده وضع می‌گردند را شامل می‌شود. در ایران نیز، وارد کردن چنین قاعده‌ای در قانون مجازات اسلامی یا قانون آیین دادرسی کیفری می‌تواند راه‌حلی مؤثرتر باشد.

۴-۳- پیش‌بینی مهلت پیگیری شکایت علاوه بر مهلت طرح شکایت

نکته جالبی که در قانون آیین دادرسی کیفری عراق وجود دارد، تعیین مهلت سه‌ماهه دیگری برای پیگیری شکایت پس از طرح آن، در ماده ۸^{۶۵} این قانون است. در صورت عدم مراجعه و پیگیری شکایت توسط بزه‌دیده ظرف این مدت، این غیبت غیرموجه وی انصراف از شکایت تلقی شده و قاضی تحقیق با رد شکایت، پرونده را مختومه می‌کند.^{۶۶}

در سیستم قضایی ایران، تمایل زیادی به آمار‌گرایی ایجاد شده و دغدغه مختومه کردن پرونده‌ها برای بالا بردن آمار عملکرد، بر دغدغه رسیدگی دقیق به شکایات و احقاق حق بزه دیدگان اولویت یافته است. بر این اساس، پس از طرح شکایت توسط شاکی خصوصی در دادسرا، حتی در صورت ارائه کلیه ادله و اسناد مثبت، به‌جای رسیدگی و شروع تحقیقات، بلافاصله اختاریه‌ای جهت مراجعه شاکی و پیگیری شکایت با تعیین مهلت کوتاه ارسال می‌کنند و در صورت عدم مراجعه شاکی در این مهلت، دادسرا بدون انجام هیچ‌گونه اقدام تحقیقی، به دلیل عدم مراجعه شاکی، قرار منع تعقیب صادر می‌کند. استدلال آنها عدم ارائه

64. Fedlex, op. cit, 39.

65. Ibid.

۶۶. إذا اشترط القانون لتحريك الدعوى الجزائية تقديم شكوى فلا يتخذ ای اجراء ضد مرتكب الجريمة الا بعد تقديم الشكوى ويعتبر المشتكى متنازلا عن شكواه بعد تقديمها اذا تركها دون مراجعة مدة ثلاثة اشهر دون عذر مشروع، ويصدر قاضى التحقيق قرارا برفض الشكوى وعلق الدعوى نهائيا.

دلیل دال بر وقوع جرم توسط شاکی است. این در حالی است که قانون‌گذار دادسرا را مکلف به شروع تحقیقات پس از طرح شکایت نموده است. در چنین شرایطی، وضع قانونی مشابه آنچه در عراق تقنین شده، می‌تواند در تعدیل این رویه مؤثر باشد. در قوانین سایر کشورهای مورد مطالعه نیز چنین مقرره‌ای وجود ندارد.

۵- اطلاع از وقوع جرم

اطلاع بزه‌دیده از وقوع جرم، یکی از شروط اصلی شروع مرور زمان شکایت و مبدأ مهلت یک‌ساله طرح شکایت است؛ بنابراین، تشریح مفهوم اطلاع و نحوه احراز آن، مبحثی اساسی است. ماده ۱۰۶ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ تنها به ذکر کلمه «اطلاع» بدون هیچ توضیحی اکتفا کرده است. این ابهام در قوانین برخی از کشورهای مورد مطالعه با تفصیل بیشتری مورد توجه قرار گرفته است.

۵-۱- تشریح عنصر اطلاع و نحوه احراز آن با بیان جزئیات

قانون مرور زمان ۱۹۸۰ انگلستان در ماده ۱۴،^{۶۷} با تفصیل بیشتری نسبت به قانون مجازات اسلامی ایران و سایر کشورهای مورد مطالعه، به مفهوم اطلاع پرداخته است. از نظر این قانون اطلاع زمانی مبدأ مرور زمان شکایت در نظر گرفته می‌شود که نسبت به موارد ذیل حادث شده باشد:

الف- صدمات وارد شده ناشی از رفتار ارتكابی به وی قابل توجه باشد.^{۶۸} از نظر این قانون، صدمه‌ای قابل توجه محسوب می‌شود که فرد مورد نظر، آن را به‌اندازه‌ای جدی بداند که توجیه‌کننده اقامه شکایت برای جبران آن علیه متهمی باشد که در مسئولیت او تردیدی نداشته باشد و ادله کافی برای اقناع دادگاه در محکوم کردن وی در اختیار داشته باشد. این شخص، همان بزه‌دیده با لحاظ وضعیت و توانایی وی است؛ بنابراین، عقل و منطق باید به‌طور اخص در مورد همان فرد با همان شرایط چنین حکمی نماید.^{۶۹}

به عبارت دیگر، خسارت‌ها و آثار جرم باید به گونه‌ای باشند که از بزه‌دیده با توجه به وضعیت جسمی، روحی و ذهنی‌اش، انتظار رود که به درجه اهمیت و تأثیر آن در زندگی خود واقف گردد؛ به نحوی که نیاز به طرح شکایت را ضروری تشخیص دهد. این معیار تا حدی در ماده ۱۰۶ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ گنجانده شده است؛ به این معنا که ناتوانی

67. "The National Archives on behalf of HM Government," op. cit.

68. The injury in question was significant

69. Malcolm Khan, Michel Robson, and Kristina Swift, *Clinical Negligence* (London: Cavendish Publishing Limited, 2002), 115.

بزه‌دیده از طرح شکایت به دلایلی خارج از اختیار را مانع شروع مهلت یک‌ساله دانسته است؛ اما سیاق ماده، حالتی از اجبار و بی‌ارادگی مطلق را می‌رساند و حالات دیگر مانند اکراه، اضطراب، اشتباه و موارد مشابه را عذر موجه نمی‌داند. بسط این حالت مشابه حالت پیش‌بینی‌شده در قانون انگلستان، به انصاف، عدالت و مصلحت بزه‌دیده نزدیک‌تر است.

ب- صدمات وارده، ناشی از فعل یا ترک فعلی باشد که ادعا می‌شود سهل‌انگاری، مزاحمت یا نقض وظیفه است.^{۷۰}

پ- شناخت هویت متهم.^{۷۱}

ت- در صورتی که ادعا شود فعل یا ترک فعل از جانب شخص دیگری غیر از متهم بوده، شناخت هویت آن شخص و کسب اطلاعات لازم برای اقامه شکایت از وی.^{۷۲}

البته علم به اینکه فعل یا ترک فعل واقع شده مطابق قانون جرم محسوب می‌شود، مشمول اطلاع مزبور نیست. قانون‌گذار انگلستان نیز مانند قانون‌گذار ایران، اصل را بر اطلاع کلیه اشخاص از قوانین قرار داده و جهل حکمی را عذر موجه تلقی نمی‌کند.

نکته دیگر اینکه اطلاع از نظر این قانون در موردی صدق می‌کند که به‌طور منطقی امکان کسب آن برای بزه‌دیده وجود داشته باشد که از دو طریق قابل تصور است: اول، حقایقی که برای وی قابل مشاهده یا تشخیص باشد؛ دوم، حقایقی که تنها با کمک و مشاوره متخصصین مربوطه یا پزشک قابل احراز باشد و شرایط به‌گونه‌ای باشد که او را به مراجعه به متخصص و گرفتن مشاوره سوق دهد. در چنین حالتی تا زمانی که بزه‌دیده کلیه اقدامات لازم را برای اخذ مشاوره و سپس عمل به آن انجام ندهد، اطلاع مدنظر این قانون محقق نمی‌شود.^{۷۳}

۵-۲- لزوم اطلاع بزه‌دیده از هویت مرتکب علاوه بر اطلاع از وقوع جرم

قانون‌گذار آلمان در بند ۲ ماده ۷۷ ب^{۷۴} قانون جزا، شروع مهلت طرح شکایت را از زمانی در

70. The injury was attributable in whole or in part to the act or omission which is alleged to constitute negligence, nuisance or breach of duty.

71. the identity of the defendant

72. If it is alleged that the act or omission was that of a person other than the defendant, the identity of that person and the additional facts supporting the bringing of an action against the defendant;

73. (3) For the purposes of this section a person's knowledge includes knowledge which he might reasonably have been expected to acquire—

(a) from facts observable or ascertainable by him; or

(b) from facts ascertainable by him with the help of medical or other appropriate expert advice which it is reasonable for him to seek;

74. "Federal Ministry of Justice," op. cit.

نظر گرفته که بزه‌دیده از وقوع جرم و همچنین هویت مجرم مطلع گردد.^{۷۵} قانون‌گذار آلمانی، آگاهی از هویت مجرم را نیز علاوه بر اطلاع از وقوع جرم، برای فراهم شدن امکان طرح شکایت ضروری دانسته است. این شرط کامل‌تر از شرایط مقرر در قانون ایران بوده و از محرومیت ناعادلانه بزه‌دیده از حق شکایت جلوگیری می‌کند. ممکن است صرف اطلاع از وقوع جرم بدون معلوم بودن مرتکب، امکان دادرسی منصفانه و ارائه ادله مثبت را برای بزه‌دیده دشوار نماید. در شکایاتی که به دلیل معلوم نبودن مرتکب یا فقدان ادله برای انتساب بزه به متهم مختومه می‌شوند و پس از مدتی هویت مجرم واقعی معلوم می‌گردد، به دلیل آنکه تنها ملاک شروع مهلت یک‌ساله، اطلاع بزه‌دیده از وقوع جرم بوده و این مدت منقضی شده، طرح مجدد شکایت علیه متهم جدید امکان‌پذیر نیست.

حالت دیگری که می‌توان تصور کرد، این است که بزه‌دیده پس از اختتام دادرسی و با گذشت بیش از یک سال از زمان اطلاعش از وقوع جرم، متوجه شود که اشخاص دیگری نیز به‌عنوان آمر، شریک یا معاون در ارتکاب جرم نقش داشته‌اند؛ اما به دلیل شروع مرور زمان شکایت از زمان اطلاعش از وقوع جرم، مرتکبین تازه شناسایی شده قابل تعقیب نیستند. قانون‌گذار آلمان برای این حالت در بند ۳ ماده ۷۷ ب قانون جزا،^{۷۶} راهکاری مناسب پیش‌بینی نموده و در حالتی که مرتکبین جرم متعدد باشند، شروع مهلت طرح شکایت علیه هر کدام را به‌طور جداگانه از زمانی در نظر گرفته که بزه‌دیده از هویت هر کدام مطلع گردد.^{۷۷} قانون‌گذار سوئیس نیز در ماده ۳۰ قانون جزای این کشور،^{۷۸} زمان شروع مهلت را از روزی در نظر گرفته که شخص دارای حق شکایت، هویت متهم را کشف کند.^{۷۹} برخلاف حقوق انگلستان و آلمان، قانون‌گذار سوئیس شرط اطلاع از وقوع جرم را ذکر نکرده و تنها کشف هویت متهم را ملاک قرار داده است. این موضوع از دو جهت حائز اهمیت است: نخست آن که اطلاع از هویت متهم، مستلزم آگاهی از وقوع جرم است؛ دوم آن که معیار کشف هویت، آگاهی شخص صاحب حق شکایت است، نه کشف توسط پلیس یا قاضی تحقیق. این تمایز در عمل آثار قابل‌توجهی دارد؛ به‌این‌ترتیب، اگر قاضی تحقیق موفق به

75. (2) The period commences upon the expiry of the day on which the entitled person gains knowledge of the offence and of the identity of the offender.

76. "Federal Ministry of Justice," op. cit.

77. (3) If more than one person is entitled to file a request or more than one person participated in the offence, the period runs separately for and against each person.

78. "A free Digital Archive of Legal Materials in Egypt," op. cit.

79. The period begins on the day that the person entitled to file a complaint discovers the identity of suspect.

شناسایی مرتکب جرم نشود و پرونده مختومه گردد، اما پس از مدتی هویت مرتکب توسط شخص دارای حق شکایت کشف شود، حق شکایت او همچنان محفوظ خواهد بود و موضوع مشمول مرور زمان نخواهد شد.

قانون گذار مصر در ماده ۳ قانون آیین دادرسی کیفری،^{۸۰} ابتدای مهلت طرح شکایت را روز علم بزه دیده به وقوع جرم و هویت مرتکب آن قرار داده است.^{۸۱} قانون گذار قطر هم در ماده ۷ قانون آیین دادرسی کیفری،^{۸۲} مهلت طرح شکایت را از زمان آگاهی بزه دیده از وقوع جرم و هویت مرتکب آن در نظر گرفته است.^{۸۳} در وضعیتی که شکایت باید توسط قائم مقام بزه دیده طرح گردد، مهلت مزبور سی روز از تاریخ اطلاع قائم مقام از وقوع جرم و هویت مرتکب آن است.

نکته دیگر در قانون قطر، تعیین مهلت طرح شکایت نسبت به دو فقره جرم است که جنبه عمومی دارند و حق طرح شکایت با وزیر دستگاه دولتی یا مؤسسه عمومی مرتبط، یا نماینده قانونی آن، ظرف سه ماه از تاریخ اطلاع از وقوع جرم و هویت مرتکب آن است: ۱- تهمت و افتراء نسبت به مأمور دولتی در حین انجام وظیفه یا به سبب آن، به نحوی که موجب هتک حیثیت فردی یا خانوادگی وی گردد (ماده ۳۲۷ قانون مجازات قطر). ۲- توهین لفظی یا عملی یا تهدید مأمور دولتی در حین انجام وظیفه یا به سبب آن (ماده ۱۶۶/۱ قانون مجازات قطر).

در ماده ۱۰۴ قانون مجازات اسلامی ایران مصوب ۱۳۹۲، ذکری از جرم توهین به مأموران دولتی نبود؛ اما قانون گذار در سال ۱۳۹۹ و در قالب قانون کاهش مجازات حبس تعزیری، این جرم را نیز که در ماده ۶۰۹ قانون مجازات اسلامی (کتاب پنجم تعزیرات) جرم انگاری شده بود، به لیست جرایم قابل گذشت اضافه نمود. وجه تمایز ماده ۶۰۹ با ماده ۶۰۸ همان قانون، لحاظ نمودن شخصیت حقوقی و جایگاه شغلی اشخاص در سازمان های دولتی و عمومی است که توهین را متوجه سازمان متبوع آنها نیز می کند و به این جرم جنبه عمومی می بخشد. این اقدام قانون گذار نشانگر رویکردی جدید در قانون گذاری ایران است که

80. "A free Digital Archive of Legal Materials in Egypt," op. cit.

۸۱ و لا تقبل الشکوی بعد ثلاثه أشهر من یوم علم المجنی علیه بالجريمه و بمرتکبها ما لم ینص القانون علی خلاف ذلک.

82. "Ministry of Justice," op. cit.

<https://almeezan.qa/LawArticles.aspx?LawArticleID=52336&LawId=3971&language=ar>
 ۸۳ لا تقبل الشکوی بعد ثلاثین یوماً من یوم علم المجنی علیه بالجريمه و بمرتکبها، أو من یوم علم من یقوم مقامه، ما لم ینص القانون علی خلاف ذلک.

راه را برای گسترش جرایم قابل گذشت باز کرده است.

۶- حق قائم‌مقامان متضرر از جرم در طرح شکایت

گاهی طرح شکایت توسط شخص متضرر از جرم به واسطه عواملی مانند حجر یا فوت امکان‌پذیر نیست و قانون‌گذار حق شکایت را به قائم‌مقام‌های او مانند ولی، سرپرست قانونی، قیم یا ورثه واگذار نموده است. با توجه به وجود قیودی در مرور زمان شکایت مانند کسب اطلاع که قائم به شخص می‌باشد، تعیین تکلیف در این موارد توسط قانون‌گذار ضروری است. هر چه این موارد بیشتر تبیین و تصریح شوند، حقوق اشخاص بیشتر تضمین شده و از تضییع حقوق آنان به علت ابهام و سکوت قانون جلوگیری می‌شود.

۶-۱- جایگزینی «متضرر از جرم» با «شخصی که حق شکایت دارد»

قانون‌گذار در ماده ۱۰۶ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ تصریح نموده است: «هرگاه متضرر از جرم در مدت یک سال از تاریخ اطلاع از وقوع جرم، شکایت نکند، حق شکایت کیفری او ساقط می‌شود». در صورتی که متضرر از جرم محجور باشد، مطابق ماده ۷۰ قانون آیین دادرسی کیفری، اهلیت طرح شکایت با قائم‌مقام اوست. در اینجا این پرسش مطرح می‌شود که آیا اطلاع محجور مبدأ شروع مهلت یک‌ساله است یا اطلاع قائم‌مقام او؟ با توجه به اینکه اطلاع شخص محجور فایده‌ای ندارد و باید اطلاع صاحب حق شکایت که قائم‌مقام اوست ملاک شروع مهلت قرار گیرد، با توجه به اطلاق ماده ۱۰۶ قانون مجازات اسلامی که تاریخ اطلاع متضرر از جرم را ملاک شروع مهلت قرار داده، به‌سختی می‌توان به تاریخ اطلاع قائم‌مقام او استناد کرد. اصولی مانند اصل تفسیر مضیق قوانین کیفری به نفع متهم نیز این امر را تقویت می‌کند. این موضوع می‌تواند منجر به اختلاف در محاکم و صدور آرای متهافت شود.

اصل بر عدم اطلاع بوده و متهم باید حدوث اطلاع متضرر از جرم را اثبات نماید؛ همان‌طور که اداره کل حقوقی دادگستری نیز در نظریات مشورتی متعدد، از جمله نظریه شماره ۷/۹۹/۱۱۷۲ مورخه ۰۳/۰۹/۱۳۹۹^{۸۴} بر این امر تأکید کرده است: «در فرض سؤال که شاکی در جرم قابل گذشت اظهار می‌دارد در زمانی از وقوع جرم مطلع شده که با لحاظ فاصله زمانی اطلاع وی و اعلام جرم، بزه انتسابی به متهم مشمول مرور زمان شکایت موضوع ماده ۱۰۶ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ نمی‌باشد و در واقع شاکی منکر اطلاع از وقوع جرم در

84. "General Legal Department of the Judiciary," op. cit

گذشته و یا به محض ارتکاب آن است؛ و نافی را نافی کافی است و چنانچه متهم مدعی شمول مرور زمان به واسطه علم و اطلاع شاکی در تاریخی پیش از زمانی باشد که شاکی اقدام خود را بر آن مبنا قرار داده است، باید آن را اثبات کند.

بر این اساس، اگر متهم بتواند اطلاع شخص بزه‌دیده محجور را در مدتی بیش از یک سال از طرح شکایت توسط قائم‌مقام او ثابت کند، در حالی که هیچ دلیلی بر اثبات اطلاع قائم‌مقام نداشته باشد، محکمه با یک دوراهی مواجه می‌شود؛ از یک سو با نص صریح قانونی مواجه است و باید به واسطه شمول مرور زمان شکایت، قرار موقوفی تعقیب صادر نماید، از سوی دیگر حق دادخواهی بزه‌دیده مطرح است و محروم کردن او ناعادلانه به نظر می‌رسد.

قانون‌گذار سوئیس در ماده ۳۱^{۸۵} قانون جزا مقرر نموده: «حق طرح شکایت پس از سه ماه منقضی می‌گردد. ابتدای مهلت از روزی است که شخص دارای حق شکایت، هویت مظنون را کشف نماید».^{۸۶} در قانون آلمان نیز همانند قانون سوئیس، عبارت «شخصی که حق طرح شکایت دارد» به جای عبارات بزه‌دیده یا متضرر از جرم به کار برده شده است. در قوانین مصر، عراق و قطر از عبارت بزه‌دیده استفاده شده که مانند قانون ایران دارای ابهام هستند؛ بنابراین، جایگزینی عبارت «متضرر از جرم» با عبارت «شخصی که حق طرح شکایت دارد» ابهام موجود را برطرف می‌سازد.

۶-۲- مهلت ورثه برای طرح شکایت

قانون‌گذار ایران حق شکایت را جزو حقوق قابل انتقال از طریق توارث می‌داند و با فوت صاحب حق، زایل نمی‌شود و ورثه قائم‌مقام بزه‌دیده متوفی در دادخواهی هستند؛ اما شرایط اعمال این حق توسط آنان با شرایط مقرر برای بزه‌دیده متفاوت است. ماده ۱۰۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، حق شکایت برای هرکدام از ورثه را شش ماه از تاریخ فوت وی و بدون هیچ قید و شرطی تعیین کرده است. پس از گذشت این شش ماه، تحت هر شرایطی حق شکایت ورثه ساقط خواهد شد و عدم اطلاع آنان از وقوع جرم در مهلت شش‌ماهه و حتی عدم اطلاع آنان از مرگ مورث نیز تأثیری در بقای این حق نخواهد داشت. این اطلاق می‌تواند در مواردی منجر به تضییع حق ورثه گردد.

شیوه قانون‌گذار انگلستان در این باره قابل توجه است. در ماده ۱۱ قانون مرور زمان

85. Fedlex, op. cit. 31.

86. The right to file a complaint expires after three months. The period begins on the day that the person entitled to file a complaint discovers the identity of suspect.

۱۹۸۰ انگلستان^{۸۷} مقرر گردیده در صورتی که متضرر از جرم قبل از طرح شکایت و بدون اعلام گذشت فوت نماید و حق شکایت او به ورثه‌اش منتقل گردد، مهلت اعمال این حق برای ورثه از زمان فوت مورث یا از زمان اطلاع آنان از وقوع جرم، هرکدام که بعدتر باشد، شروع می‌شود.^{۸۸} ممکن است ورثه قبل از مرگ متضرر از جرم، از وقوع جرم مطلع گردند؛ در این صورت، مهلت شکایت از زمان فوت شروع می‌شود. در صورتی که ورثه پس از مرگ متضرر از جرم از وقوع جرم مطلع شوند، مهلت مقرر از زمان اطلاع آنها محاسبه خواهد شد. البته مدتی که از زمان مرگ تا زمان کسب اطلاع برای ورثه در نظر گرفته می‌شود نامحدود نبوده و با توجه به شرایط ورثه و جرم ارتکاب یافته و مدت زمان معقولی که طی آن یک شخص در چنین شرایطی امکان حصول اطلاع را دارد، در نظر گرفته می‌شود.^{۸۹} در حالتی که ورثه از مرگ متضرر از جرم اطلاع نداشته باشند تا زمانی که از مرگ وی مطلع نگردند، مهلت مزبور شروع نخواهد شد. در نهایت، بنا بر قاعده کلی بیان‌شده، اطلاع از مرگ مورث و اطلاع از وقوع جرم، هرکدام که بعدتر باشد، مبدأ مهلت طرح شکایت برای ورثه خواهد بود. در حالتی هم که ورثه چند نفر باشند، هرکدام که زودتر مطلع گردد، زمان اطلاعش برای سایر ورثه هم به‌عنوان مبدأ مهلت طرح شکایت لحاظ می‌گردد.^{۹۰}

ایراد قانون انگلستان این است که اگر بزه‌دیده ناتوان^{۹۱} قبل از رفع ناتوانی فوت کند و وارث او نیز ناتوان باشد، شروع مهلت طرح شکایت منوط به خروج وارث از حالت ناتوانی نبوده و از زمان فوت مورث ناتوان خواهد بود.

قانون ایران نیز به‌طور ضمنی با توجه به اطلاقی که در تعیین مهلت شش‌ماهه از زمان مرگ متضرر از جرم برای طرح شکایت توسط ورثه بدون هیچ قید و شرطی به‌کاربرده، متضمن این نقص است. اگر مطابق عمومات توارث، حق با کلیه اوصاف و متعلقات آن از مورث به وارث منتقل گردد، بسیاری از نقایص موجود برطرف خواهد شد؛ همان‌طور که در موضوع اخیر، قانون‌گذار می‌تواند دو قید «تحت سلطه متهم بودن» یا «عدم امکان طرح شکایت به دلیلی خارج از اختیار» را که مانع از شروع مهلت برای بزه‌دیده می‌شوند، به ورثه نیز تسری دهد.

87. "The National Archives on behalf of HM Government," op. cit.

88. The date of death; or the date of the personal representative's knowledge; whichever is the later

89. Regard shall be had to any knowledge acquired by any such person while a personal representative or previously.

90. If there is more than one personal representative, and their dates of knowledge are different, subsection (5) (b) above shall be read as referring to the earliest of those dates.

91. Disabled person

قانون گذار آلمان در بند ۴ ماده ۷۷ ب قانون جزا^{۹۲} مقرر کرده است در صورتی که متضرر از جرم قبل از اقامه شکایت و اتمام مهلت طرح شکایت فوت نماید و حق شکایت به بستگان او منتقل گردد، مهلت طرح شکایت برای آنان از زمان فوت متضرر حداقل سه ماه و حداکثر شش ماه خواهد بود.^{۹۳} قانون آلمان نیز از این حیث که مهلت طرح شکایت را برای ورثه به طور مطلق از زمان مرگ بزه‌دیده تعیین کرده، بدون آنکه اطلاع یا توانایی آنها را در نظر گرفته باشد، مانند قانون ایران دارای ایراد است.

- قانون گذار سوئیس در این خصوص رویکرد متفاوتی اتخاذ کرده است. بند ۴ ماده ۳۰ قانون جزای این کشور^{۹۴} مقرر می‌دارد که اگر شخص متضرر از جرم بدون طرح شکایت یا اعلام گذشت فوت کند، ورثه او دارای حق شکایت هستند.^{۹۵} سپس در ماده ۳۱ همین قانون،^{۹۶} مهلت و شرایط طرح شکایت را به طور کلی برای «کسی که حق طرح شکایت دارد» اعلام کرده است^{۹۷} که می‌تواند هم شامل شخص بزه‌دیده و هم قائم‌مقامان او، چه در حالت حجر و چه در حالت فوت، باشد. این بدان معناست که حق شکایت شخص متضرر از جرم با تمام شرایط آن به قائم‌مقام وی منتقل می‌شود و نتیجه آن این است که تا زمانی که اطلاع شخص وارث از هویت مرتکب و توان او برای طرح شکایت حاصل نگردد، حق شکایت وی همچنان باقی بوده و مهلت سه‌ماهه جاری نمی‌شود. در حقوق سوئیس انتقال حق شکایت به ورثه بر مبنای اصول کلی حقوقی مانند اصل وراثت و انتقال حقوق مالی متوفی به ورثه صورت می‌گیرد. این رویکرد، جنبه مالی ناشی از جرم را نیز در نظر می‌گیرد و از تزییع حقوق ورثه جلوگیری می‌کند.

در مقابل، قانون گذاران سه کشور اسلامی مورد بحث (مصر، عراق و قطر) به اتفاق، در صورتی که بزه‌دیده قبل از طرح شکایت فوت نماید، حق شکایت را تمام‌شده دانسته و آن را قابل توارث ندانسته‌اند. این امر با توجه به اینکه جرم واقع شده ممکن است متضمن ورود خسارت‌های مادی و معنوی به بزه‌دیده و خانواده او شده باشد، منطقی به نظر نمی‌رسد و در واقع ورثه را از قسمتی از حقوق که شاید جنبه مالی هم داشته باشد، محروم می‌کند، اگرچه

92. Fedlex, op. cit, 30.

93. (4) If the right to file a request has passed to relatives as a result of the victim's death, the period ends no sooner than three months and no later than six months after the victim's death.

94. Fedlex, op. cit, 30.

95 (4) If the person suffering harm dies without filing the criminal complaint or without expressly waiving his right to file the criminal complaint, his next of kin are entitled to file the complaint

96. Fedlex, op. cit, 31.

97. The right to file a complaint expires after three months. The period begins on the day that the person entitled to file a complaint discovers the identity of suspect.

این رویکرد ممکن است بر مبنای ملاحظات خاصی مانند جنبه شخصی حق شکایت و یا جلوگیری از طرح دعاوی بی‌مورد توسط ورثه باشد.

- مصر: قانون آیین دادرسی کیفری مصر در ماده ۹۸^{۹۷} به صراحت اعلام نموده که حق شکایت با فوت بزه‌دیده از بین می‌رود و اگر فوت بعد از طرح شکایت واقع شود، تأثیری در روند رسیدگی به شکایت نخواهد داشت.^{۹۹}

- عراق: قانون‌گذار عراق نیز به همان شیوه در ماده ۶ قانون آیین دادرسی کیفری این کشور^{۱۰۰} مقرر نموده که حق شکایت با فوت بزه‌دیده ساقط می‌شود^{۱۰۱} و در ماده ۷ همان قانون^{۱۰۲} بیان کرده که فوت بزه‌دیده اگر بعد از طرح شکایت باشد، تأثیری در روند دادرسی نخواهد داشت.^{۱۰۳}

- قطر: قانون‌گذار قطر نیز همچون قانون‌گذاران مصری و عراقی در ماده ۸ قانون آیین دادرسی کیفری^{۱۰۴} خود اعلام کرده است که حق شکایت با فوت بزه‌دیده از بین می‌رود؛ اما در صورتی که فوت بعد از طرح شکایت حادث شود، تأثیری در روند دادرسی نخواهد داشت.^{۱۰۵}

نتیجه‌گیری

این پژوهش با بررسی تطبیقی نهاد مرور زمان شکایت در حقوق ایران با کشورهای انگلستان، آلمان، سوئیس، مصر، عراق و قطر، به منظور شناسایی نقاط قوت و ارائه پیشنهاداتی برای بهبود قوانین ایران انجام شد. یافته‌های اصلی به شرح زیر است:

۱. احصای مصادیق جرایم قابل گذشت: قانون‌گذار ایران با تعیین ضوابط مبهم «حق الناس بودن» و «شرعاً قابل گذشت بودن»، حصری بودن جرایم قابل گذشت را

98. "A free digital archive of legal materials in Egypt," op. cit.

۹۹. ينقضى الحق فى الشكوى بموت المجنى عليه. وإذا حدثت الوفاة بعد تقديم الشكوى، فلا تؤثر على سير الدعوى.

100. Supreme Judicial Council, op. cit.

۱۰۱. ويسقط الحق فى الشكوى بموت المجنى عليه ما لم ينص القانون على خلاف ذلك.

102. Supreme Judicial Council, op. cit.

۱۰۳. إذا توفى المجنى عليه بعد تقديم الشكوى فلا يكون للوفاة اثر على سير الدعوى.

104. Ministry of Justice, op. cit.

<https://www.almeezan.qa/LawView.aspx?LawID=3971>.

۱۰۵. ينقضى الحق فى الشكوى بوفاء المجنى عليه، وإذا حدثت الوفاة بعد تقديم الشكوى فلا تؤثر على سير الدعوى.

خدشه‌دار کرده است. پیشنهاد می‌شود مصادیق این جرایم به صورت جامع و مشخص در قانون احصا شوند تا از ابهامات و اختلاف نظرها جلوگیری شود.

۲. دسته‌بندی جرایم و تعیین مهلت‌های متفاوت: تعیین مهلت واحد برای طرح شکایت در تمامی جرایم، عادلانه نیست. پیشنهاد می‌شود با توجه به ماهیت و شدت جرم، مهلت‌های جداگانه‌ای برای طرح شکایت تعیین شود.

۳. تغییر عنوان «مرور زمان شکایت» به «مواعد»: نهاد فعلی «مرور زمان شکایت» در واقع از جنس «مواعد» است؛ زیرا به عملکرد شاکی بستگی دارد، نه دستگاه قضایی. پیشنهاد می‌شود ماده ۱۰۶ قانون مجازات اسلامی از بخش مرور زمان حذف و در جایگاه مناسب خود در قانون آیین دادرسی کیفری تحت عنوان «مواعد» ذکر شود. این امر با اصول تقنینی سازگارتر است.

۴. تصریح در خصوص تأثیر قوانین جدید بر شکایات سابق: تغییرات قانونی در وصف جرایم (مانند تغییر از غیرقابل گذشت به قابل گذشت) منجر به اختلاف نظر در محاکم در خصوص پرونده‌های جاری شده است. پیشنهاد می‌شود در قوانین جدید، نحوه تأثیر آن بر پرونده‌های سابق به صراحت مشخص شود.

۵. لحاظ مهلت پیگیری شکایت: علاوه بر مهلت طرح شکایت، لحاظ مهلتی برای پیگیری آن نیز ضروری است تا از تضییع حقوق بزه‌دیده به دلیل ناآشنایی با قوانین در مواجهه با تعجیل دادسرا در مختومه کردن پرونده به دلیل آمارگرایی جلوگیری شود.

۶. تشریح مفهوم «اطلاع»: از آنجا که «اطلاع» مبدأ مهلت طرح شکایت است، تشریح دقیق مفهوم، مصادیق و نحوه احراز آن در حالات مختلف ضروری است.

۷. اضافه کردن قید «اطلاع از هویت مرتکب»: اضافه کردن این قید به «اطلاع از وقوع جرم» می‌تواند از تضییع حقوق بزه‌دیده در مواردی که پس از مختومه شدن پرونده، هویت مرتکب مشخص می‌شود، جلوگیری کند.

۸. جایگزینی عبارت «متضرر از جرم»: پیشنهاد می‌شود عبارت دقیق‌تری جایگزین عبارت فعلی شود تا وضعیت افرادی که به دلیل عدم اهلیت یا دلایل دیگر، قادر به طرح شکایت نیستند، مشخص شود و تکلیف قائم‌مقام قانونی آنها در تعیین مبدأ مهلت شکایت روشن گردد.

۹. تغییر مبدأ مهلت شکایت برای ورثه: پیشنهاد می‌شود مبدأ مهلت شکایت برای ورثه از تاریخ فوت مورث به تاریخ اطلاع آنان از فوت، وقوع جرم و هویت مرتکب (هر کدام که دیرتر

اتفاق بیفتند) تغییر یابد تا از تزییع حقوق آنان جلوگیری شود.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- ابی‌زاده، ساسان. «بررسی نقش بزه‌دیده در حقوق ایران، انگلیس و فرانسه». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، اردبیل: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اردبیل، ۱۴۰۰.
- آبن، مهدی. «حقوق بزه‌دیده در فرآیند دادرسی کیفری ایران (با تأکید بر لایحه قانون آیین دادرسی کیفری و انگلستان)». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۸.
- اداره کل آموزش دادگستری جمهوری اسلامی ایران. پاسخ و سؤالات از کمیسیون استفتانات و مشاورین حقوقی شورای عالی قضایی. جلد دوم. تهران: انتشارات وزارت دادگستری، ۱۳۶۳.
- آخوندی، محمود. آیین دادرسی کیفری. جلد اول، چاپ دوازدهم. تهران: انتشارات طبع و نشر، ۱۳۸۵.
- آشوری، محمد. آیین دادرسی کیفری. جلد اول، چاپ نهم. تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۴.
- اردبیلی، محمدعلی. حقوق جزای عمومی. جلد دوم، ویرایش سوم، چاپ سی و پنجم. تهران: نشر میزان، ۱۳۹۳.
- اردبیلی، محمدعلی. حقوق جزای عمومی. جلد سوم، چاپ چهارم. تهران: نشر میزان، ۱۳۹۳.
- اسرافیلیان، رحیم. جرایم قابل گذشت. چاپ سوم. تهران: نشر میزان، ۱۳۹۰.
- العراق. قانون اصول المحاکمات الجزائیة رقم (۲۳) لسنة ۱۹۷۱.
- باهری، محمد، و میرزا علی‌اکبرخان داور. نگرشی بر حقوق جزای عمومی. چاپ دوم. تهران: انتشارات مجد، ۱۳۸۴.
- بیکی بادی، جابر. «تحلیل انتقادی تحولات نهاد مرور زمان در حقوق کیفری ایران و فرانسه». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه امام صادق علیه‌السلام، ۱۳۹۵.
- جزایری، سید عباس و احمد مهدوی‌نسب. «مرور زمان شکایت در نظام کیفری ایران». فصلنامه مطالعات علوم اجتماعی ۱۶ (۱۳۹۹).
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر. مبسوط در ترمینولوژی حقوق. جلد سوم، چاپ چهارم. تهران: انتشارات گنج دانش، ۱۳۸۸.
- جوانمرد فرخانی، ابراهیم، و حمید میری. «واکاوی فقهی و حقوقی جنبه‌های مختلف اعراض». فصلنامه حقوق تطبیقی معاصر، ۱۱۰، ۱۱ (۱۳۹۸)، ۲۴۹-۲۷۸.
- Doi: 10.22034/law.2019.9677
- حائری، مسعود. «مرور زمان کیفری در حقوق کنونی ایران: ابهامات، کاستی‌ها، چاره‌جویی‌ها». مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ۶۸ (۱۳۸۴)، ۴۹-۶۳.
- حسینی، محمدحسن و سید حسین شاهچراغ. «تأثیر جهل به قانون در مسئولیت کیفری از منظر قانون مجازات اسلامی». مجله مطالعات فقه و حقوق اسلامی، ۱۰ (۱۳۹۷)، ۱۱۵-۱۳۶.
- Doi: 10.22075/feqh.2018.14188.1484
- حیدری، مهدی. «تحلیل و واکاوی تحولات قانون‌گذاری در رابطه با مرور زمان کیفری». فصلنامه الکترونیکی پژوهش‌های حقوقی قانون‌یار، ۳ (۱۳۹۹)، ۱۲۹-۱۵۲.

- خالقی بایگی، عزیز، مصطفی رجایی‌پور و حسین احمدی، «نفی سلطه‌گری و سلطه‌پذیری در آیات ۲۷۹ بقره، ۱۴۱ نساء و ۸۳ قصص». آموزه‌های قرآنی، ۱۶، ۳۰ (۱۳۹۸)، ۱۵۵-۱۸۰.
- خالقی، ابوالفتح، و علی درودی. «فرض قانونی علم و اطلاع نسبت به امور حکمی». *مجله حقوق اسلامی*، ۱۲، ۴۶ (۱۳۹۴)، ۶۱-۸۴.
- خالقی، علی. آیین دادرسی کیفری. جلد اول. تهران: انتشارات شهر دانش، ۱۳۹۴.
- خالقی، علی. نکته‌ها در قانون آیین دادرسی کیفری. چاپ چهارم. تهران: انتشارات شهر دانش، ۱۳۹۴.
- خوانساری، محمد. منطق صوری. جلد اول و دوم، چاپ بیست و هشتم. تهران: مؤسسه انتشارات آگاه، ۱۳۸۴.
- دهخدا، علی اکبر. لغت‌نامه دهخدا. چاپ دوم از دوره جدید. تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۷۷.
- دیلمی، احمد. مرور زمان (بررسی فقهی-حقوقی). تهران: مؤسسه بوستان کتاب، ۱۳۸۴.
- رجبی، اکبر، اعظم مهدوی‌پور، و محمد اسحاقی. «بررسی تطبیقی مرور زمان در فقه و حقوق کیفری ایران با رویکردی به نظرات امام خمینی(س)». *پژوهشنامه متین*، ۲۰، ۷۹ (۱۳۹۷)، ۴۷-۷۰.
- روحانی‌مقدم، محمد. «آثار قضایی حق‌الله و حق‌الناس». *مجله تخصصی فقه و مبانی حقوق واحد بابل*، ۱ (۱۳۸۴)، ۹۹-۱۰۹.
- زمانی، روح‌الله. «حق مکتسب در حقوق کیفری» پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه پیام نور، ۱۳۹۰.
- زینالی، امیر حمزه، و محمد باقر مقدسی. «رویکرد تطبیقی به نقش و جایگاه بزه‌دیده در فرایند کیفری». *آموزه‌های حقوق کیفری*. ۵، ۱۰ (۱۳۹۱).
- سجادی کوهی خیلی، سیده مینا. «مرور زمان در حقوق کیفری ایران». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، بابلسر: دانشگاه مازندران، ۱۳۹۳.
- شوستروم، اورت. روان‌شناسی انسان سلطه‌جو. ترجمه قاسم قاضی و غلامعلی سرمد. تهران: انتشارات قطره، ۱۳۹۸.
- شهرستانی، ریحانه. «بررسی فقهی و حقوقی حق‌الله و حق‌الناس (در حقوق کیفری و آیین دادرسی)». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۸۸.
- صادقی بهمنی، سهیل، حسین صابری، و کریم عبداللهی‌نژاد. «روایی اسقاط حق اقامه دعوا در فقه امامیه با تأکید بر نظریه شیخ صدوق». *فقه و اصول*، شماره ۵۰، ۱۱۲ (۱۳۹۷)، ۹۸-۹۹.
- DOI: 10.22067/jfu.v50i1.39981
- صالحی، وحید. جایگاه مرور زمان کیفری در نظام حقوقی ایران، حقوق تطبیقی و عرصه بین‌المللی. چاپ اول. تهران: انتشارات جاودانه، ۱۳۹۳.
- صبری، نورمحمد. درآمدی بر روش تحقیق در حقوق. چاپ سوم. تهران: نشر میزان، ۱۳۸۸.
- صبوری‌پور، مهدی. «رفع مسئولیت کیفری بر اثر جهل حکمی». *فصلنامه پژوهش حقوق کیفری*، ۳، ۱۰ (۱۳۹۴)، ۶۵-۸۷.

- صغیری، اسماعیل. ترجمه کامل Law Text. چاپ هفتم. تهران: نشر میزان، ۱۳۸۵.
- عادل، مرتضی. «قواعد انصاف در نظام کامن‌لا». فصلنامه حقوق، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ۱۴۰، ۱۳۸۹، ۱۶۲-۱۷۹.
- عمید، حسن. فرهنگ فارسی عمید. چاپ ششم. تهران: انتشارات راه رشد، ۱۳۸۹.
- فروغی، فضل‌الله. «جرایم قابل گذشت در حقوق ایران». مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، ۲، ۲۱ (۱۳۸۳)، ۱۷-۳۴.
- قطر. قانون الإجراءات الجنائية رقم ۲۳ لسنة ۲۰۰۴.
- قنبری، حمید. حق الله و حق الناس در قرآن و احادیث. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید چمران اهواز، ۱۳۹۳.
- کاتوزیان، ناصر. فلسفه حقوق. جلد ۱، چاپ هفتم. تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۳.
- گلدوست‌جویباری، رجب. آیین دادرسی کیفری. چاپ یازدهم. تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۹۷.
- گولد، جولیاوس، و ویلیام کولب. فرهنگ علوم اجتماعی. ترجمه مصطفی ازکیا و دیگران. تهران: انتشارات مازیار، بی‌تا.
- لرستانی، نیلوفر. «مرور زمان کیفری در ایران با نگاهی به اسناد بین‌المللی». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز، ۱۳۹۲.
- محقق داماد، سید مصطفی. قواعد فقه (۴) - بخش جزایی. چاپ پنجم. تهران: مرکز نشر علوم اسلامی، ۱۳۸۴.
- مرادی‌زاده، کیوان. «ضرورت رکنی و اصولی تقنین مجازات‌های بازدارنده در قانون مجازات اسلامی». دو فصلنامه بین‌المللی تحقیقات حقوق قضایی، ۱، ۱ (۱۳۹۹).
- مرعشی، سید محمد حسن. دیدگاه‌های نو در حقوق کیفری اسلام (۱-۲). تهران: نشر میزان، ۱۳۹۷.
- مصر. قانون الإجراءات الجنائية رقم ۱۵۰ لسنة ۱۹۵۰. (آخرین اصلاحیه به موجب قانون شماره ۱۸۹ لسنة ۲۰۲۰، ۵ سپتامبر ۲۰۲۰).
- مظاهری، معصومه، و زهرا آل اسحق. «قاعده فقهی، حقوقی انصاف». فصلنامه مطالعات فقه و حقوق اسلامی، ۲۷، ۸ (۱۳۹۱)، ۱۳۵-۱۶۴.
- معصومی اردستانی، ابوالفضل. «ضابطه شرعی شناخت جرایم قابل گذشت و چالش‌های تفکیک قضایی». ارائه شده در مجموعه مقالات کنفرانس ملی فقه، حقوق و روانشناسی. شیراز: دانشگاه پیام نور، ۱۳۹۵.
- معین، محمد. فرهنگ معین. چاپ چهارم. تهران: انتشارات ادنا، ۱۳۸۶.
- موسوی عبد‌آبادی، سید محمد مهدی. «آثار تصویب قانون کاهش مجازات حبس تعزیری بر مرور زمان شکایت». فصلنامه رأی: مطالعات آرای قضایی، ۳۴ (۱۴۰۰).
- مومنی، مهدی. روش تحقیق در حقوق؛ اصول نظری و عملی. چاپ دوم. تهران: انتشارات نویان، ۱۳۹۷.
- میرکمالی، سید علیرضا. «جایگاه بزه‌دیده در قانون آیین دادرسی کیفری آلمان». آموزه‌های حقوق کیفری، ۲، ۸ (۱۳۹۰)، ۱۴۹-۱۷۲.

- نجار فیروزجایی، حامد. «مرور زمان در قانون مجازات اسلامی و رویه قضایی». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری، ۱۳۹۵.
- نقیب‌زاده، احمد. درآمدی بر جامعه‌شناسی سیاسی. چاپ سوم. تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۳.
- یخدانی، فلاح، انسبه فلاح، و محمدرضا عظیمی دخت. «مفهوم و جایگاه انصاف در فقه». ارائه شده در اولین همایش ملی وکالت، اخلاق، فقه و حقوق. میبد: دانشگاه آزاد اسلامی، ۱۳۹۳.
- (ب) منابع خارجی
- Campbell Black, Henry. *Black's Law Dictionary*. Revised 4th ed. St. Paul, Minn: West Publishing Co., 1968.
- Clare, Stanley, and Michael J. Ashdown. "Laches and Limitation." *Trusts & Trustees* (2014).
- Doi:10.1093/tandt/ttu163.
- Deutschland. *Strafgesetzbuch in der Fassung der Bekanntmachung vom 13. November 1998*. BGBl. I S. 3322. Zuletzt geändert durch Artikel 2 des Gesetzes vom 30. Juli 2024 (BGBl. 2024 I Nr. 255).
- Deutschland, *Strafprozeßordnung (StPO)*, § 136a, in der Fassung der Bekanntmachung vom 7. April 1987 (BGBl. I S. 1074, 1319), zuletzt geändert durch Art. 3 des Gesetzes vom 30. Juli 2024 (BGBl. 2024 I Nr. 255).
- Elliott, Catherine, and Frances Quinn. *Criminal Law*. 3rd ed. England: Pearson Education Limited, 2000.
- Henry, Edmund, and Turner Snell. *The Principles of Equity*. London: Stevens & Haynes, 1908.
- Khan, Malcolm, Michel Robson, and Kristina Swift. *Clinical Negligence*. London: Cavendish Publishing Limited, 2002.
- Merriam-Webster. "Laches." In *Merriam-Webster.com Dictionary*. Accessed July 9, 2022., from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/laches>
- P.W.D, Redmond. "General Principles of English Law". 5th Ed. Macdonald and Evans Publications, 1983.
- Schweiz. *Schweizerisches Strafgesetzbuch*. Vom 21. Dezember 1937 (Stand am 1. Juli 2024).
- ج) سایت‌ها
- <https://almeezan.qa/>
- <https://dotic.ir/cat/88>–<https://mashrouh.parliran.ir/>
- <https://eadl.ir/nazarmashverati>
- <https://iraql.d.e-sjc-services.iq><https://manshurat.org/>
- <https://rc.majlis.ir/fa>
- <https://www.fedlex.admin.ch/en>
- <https://www.gesetze-im-internet.de/englisch>
- <https://www.legislation.gov.uk/>
- <https://www.neshast.org/Home/GetPublicJSessionTranscript/>